

ARTEMISIA I GYNÆKOLOGISK FOLKEMEDICIN

Det folkemedicinske bidrag til gynækologiens farmaci er et broget mønster af overtro, fejlagtig kausalitet og rationelle metoder. Dens eksakte viden om f.eks. uterus' anatomi og funktioner er lige så mangelfuld som hos antikens folkeslag. Livmoderen blev opfattet som et selvstændigt organ, der bevægede sig op og ned i takt med kvindens sindsstemninger, hvorfor hysteri blev behandlet bl.a. med behagelige dufte eller søgt fordrevet med stinkende stoffer.

Forstyrrelser i den månedlige cyklus betragtede man med megen alvor, og ikke blot fordi det kunne være tegn på graviditet; mange fysiske og psykiske lidelser blev knyttet dertil. Folkemedicinen kender en lang række midler, som skulle regulere og stimulere menses. Blandt dem indtager Artemisiaslægten og specielt *Artemisia vulgaris* en særstilling, idet bynke siden oldtiden og i et stort geografisk område er blevet appliceret mod næsten alle gynækologiske sygdomme. Bynken er mere end nogen anden "kvindernes urt".

Når denne iøvrigt prunkløse plante var genstand for så stor opmærksomhed, skyldes det vel fra først af dens stærke – aromatiske lugt – et forhold, der gælder mange andre trylle- og lægeplanter. Bynkens store udbredelse i Europa tyder på en meget tidlig indvandring, men det er ikke givet, at den altid var en vildplante. Den kan brede sig som et

slem ukrudt, men gror næsten altid i nærheden af menneskelig bebyggelse, og en forhistorisk dyrkning er sandsynlig i betragtning af de mange kræfter, man tillagde planten. Bynken var måske den allerførste "kulturplante"; det primitive, nomadiserende menneske tog rødder eller frø med til nye bosteder. Stenalderens magikere kan have brugt den i deres ritualer. De påfaldende ensartede magiske og medicinske forestillinger om *Artemisia vulgaris* over hele Europa og en stor part af Asien peger mod en traditionsvandring gennem årtusinder.

I Kina nævnes bynken som magisk vækst så langt tilbage de litterære kilder rækker.¹ Sat i forbindelse med torden- og regnguder fandt den anvendelse i de ældste frugtbarhedsriter.² I Indien blev *A. vulgaris* helliget både Vishnu og Siva,³ og planten spillede rimeligvis en magisk-kultisk rolle allerede for de indogermanske urfolk. *Artemisia* nævnes således i et græsk trolddomspapyrus (Papyrus Lgudunensis)⁴ som et middel til at vække venskab og kærlighed, og i det oldengelske tryllekvad *Sangen om de ni* [magiske] *urter*⁵ fra det 1. århundrede kaldes planten *una*, den ældste af alle urter (una thu hattest yldast wyrta). Tilnavnet "urternes moder" anføres hos Macer Floridus og Strabo; i finsk er optegnet *vanhempä* 'agerens ældste'.⁶ En sidste reminiscens heraf kan være den jyske tro, at bynken er tegn på jordens frugtbarhed.⁷ Under langvarig tørke 1483 gik 2 316 jomfruer i

Malört (*Artemisia absinthium*), ur Charlotte von Schéele, *Apoteksväxter*, 1906.

procession til kirken i Erfurt for at bede Guds moder om hjælp, alle bærende kranse af bynke på det udslagne hår.⁸

I Hellas blev *Artemisia* sp. helliget Artemis (Diana), i Ægypten Isis.⁹ Synonymet *Dianaria* kendes fra middelalderlige glossarier, og i gamle okkulte værker er planten tilforordnet Venus.

Om oprindelsen til slægtsnavnet *Artemisia* var allerede oldtidens lærde uenige. Plinius skriver, at navnet skyldes kong Mausolus' dronning eller gudinden Arternis Ilithya (romernes Lucina), der anrøbtes af fødende kvinder, og at planten forhen hed *parthenis* 'jomfruurt'. Macer fortæller i *De herb.* 1,1 derimod, at det var Arternis Ilithya, der opdagede bynkens lægekraft mod gynækologiske

lidelser; han har synonymet *matrem herbarum*. I Linné's urtebog 1725 (ed. 1957, 114) hedder det videre: *Emådan hon war hustru hafwer hon utan twifwel då hon födt barn brukat dene sig til hielp, emådan hon har henes dögder först upfunit samt kallat henne effter sitt namn.*

Denne etymologi er dog lidet sandsynlig. Allerede Hippokrates kendte *Artemisia* som en meget virksom lægeplante, og navnet skyldes snarest gr. *artemes* 'frisk, sund', hvilket ogsaa stemmer godt med Plinius' oplysning, at *Artemisia* (malurt) er sundhedens symbol. Paa Balkan og i Lilleasien fandtes andre *Artemisiae* (saaledes *A. arborescens*, *A. absinthium*, *A. maritima*), der lige saa vel som *A. vulgaris* (og *Matricaria parthenium*) kan have været hellenernes "jomfruurt" (*παρνευσις*)¹⁰ I hvert fald blev en kompositae *αρτεμισια*, hvis virkning svarede til vor bynke, højt værdsat som gynækologisk remedium af oldtidens læger.

Assyriske kileskrifttekster omtaler flere *Artemisia*-arter, bla. i en ejendommelig symbolsk ritus, hvor kvinder med menorrhagi indtager *Artemisia* og to andre droger.¹¹

Dioskurides (*De Materia Medica* III, s. 113, 117, 151) anbefaler et dekokt som siddebad til at stimulere menses, løse barselkvinders efterbyrd, udstøde dødt foster samt mod livmodersygdomme, blæresten og som diuretikum; urten driver menses, naar den lægges i et tykt lag paa underlivet; den udpressede saft, blandet med myrrha og anvendt som stikpille, drager ondt af uterus. Tilsvarende hos Soranos af Efesos, Plinius, Galen, Marcellus Empiricus m.fl., der ligesom middelalderens forfattere stort set følger Dioskurides' applikationer af *Artemisia* som emmenagogum og abortivum.

Bartholomæus Anglicus (1200-t):¹²

swelh wip is siechtuomes (siechtum de wibe i.e. menstrua) niht haben muge, diu neme myrren unde temper si mit den süge [saft] artemysien ... so gewinnet si ir wipheit. Oder

bindet man ir [den fødende kvinde] diz gesotene [kogte] crût am ir rechte dich hofte, su genieset zu hant; man sol iz alzuhant abeneme, also daz kint geboren ist.

Otho Brunfels, *Kreuterbuch* 1534, s. 237:

Ein sonderlichs frauenkraut ist Buck [bynke], den frawen ihre Zeit zu fördern, geburt zu treiben und auch das bürdlein. Reyniget und erwarmet die muter [uterus], das wasser davon gebrennt oder ein decocotion ... Welche fraw und derenthalber klaget die unfruchtbarkeit, die bade mit dissen kraut, es erwärmet sye, neme darzu lorber bletter.¹³

Hieron. Bock, *New Kreutterbuch* 1539, s. 1, 99a: [disse planter] *seynd ehrliche vnd nützliche frawen kreutter / sollen billich von den weibern geehrt vnd aufgehoben werden / als nützliche kreutter zu erwärmen vnd zuverthehlen / jnnerlich vnnnd eusserlich zu brauchen.*¹⁴

Jac. Th. Tabernaemontanus, *Neu Vollkommen Kräuter Buch* 1687, s. 33 (1. udg. 1588):

Beyfuss in Wein oder Bier gesotten / und getrunken / ist sehr dienlich den gebärenden Frawen / dann er furdert die Geburt. Dessgleichen auch Beyfuss zu Beyfuss zu Pulver gestossen / und 1 Loth mit warmem Wein oder Bier getrunken / thut dessgleichen.

Wenn ein Weibsperson ihre Zeit oder Monatsblum nicht recht hat / die nehm ein Handvoll Beyfuss / lass den in einer halben Elsasser Mass Weins den drittentheil einsieden / und trincke davon Abends und Morgens / jedesmal ein guten Becher voll warm / und beharr das zween Tag / es häfft sehr wol.

Die Wurtzel von Beyfuss zu Pulver gestossen und mit Wein getruncken / tribt so gewaltig / dass es auch beyde die lebendige und todte Frucht austreibt / derowegen in schwerer

Gråbo (*Artemisia vulgaris*), ur C. A. M. Lindman, *Nordens flora* (1917).

Geburt und gleichen Fallen die Hebammen ihnen solche Artzney sollen lassen befohlen seyn.

En krans af bynke lagt paa navlen hjælper for barnsnød (1693).¹⁵

Signaturlæren gør sig nu gældende ogsaa her: Isaac Ericus 1640¹⁶ skelner mellem to slags *Artemisia*; den ene er rød og driver, den anden hvide standser menses – afskæres drogen opefter, stiller den for stærk menses, men i modsat retning (mod jorden) giver den menorrhagi (1717 ff.).¹⁷ Bynkes anvendelse som styptikum

har maaske forbindelse med de ofte rødligt anløbne stængler.

Med munke og fra tyske urtebøger naar antikens applikationer til nordisk folkemedicin.¹⁸ *Det arnamagnæanske håndskrift* AM 187.8°, fra 1. halvdel af 1300-t. har (ed. Viggo Saaby 1886, s. 94): *om quinnæ ligger i barn siæng, tac artemisiam oc bint with hænne liuska.* Dette svarer ganske til fire tekster i islandske lægebøger fra 1387 til slutningen af 1400-t.¹⁹ (*A. vulgaris* findes ikke i Islands flora!) Det stockholmske haandskrift K 48 med Macer Floridus som kilde indleder kap. om bynke: *drikker kunæ hænne thar döt barn hauær, tha kummær barn ut afhænne.*²⁰

I en Harpestræng-version fra slutningen af 1400-t. hedder det om *A. vulgaris*, at hvis en kvinde ikke kan føde, skal hun drikke et varmt eddikedekokt af roden; en klud vædet med afkoget og lagt paa navlen stiller smerter efter nedkomsten.²¹ Helt apotropæisk (lugten!) er et raad fra *Ny kgl. Saml.* 67.8° (ca. 1550): *lægges brun bynke i barselkvindes seng, er baade hun og fosteret værnet mod alle spøgelser.*

Christiern Pedersen skriver i sin lægebog 1533, bl. 69, at kan en kvinde ikke blive gravid, skal hun vaske sig med et vanddekot paa bynke og drikke plantens saft, *thi Byneke er Qvindfolk nøttelig der til.* Kan hun ikke føde (bl. 70), skal stødt bynke lægges som plaster paa hendes navle – *det hjælper hende ath føde sactelige.* Bynkesaft ordinerer han ogsaa for smerter efter fødselen (bl. 72). Mod udeblevet menses hjælper det at binde grøn bynke og malurt + honning og myrrha under genitalia eller drikke et vanddekot af bynke, men *om hwn haffuer sin tid for megit*²² skal der indtages et vin- eller øldekot af hvid bynke + pulveriseret mærkerod (bl. 66f.).

Henrik Smid's *Urtegaard* 1546, s. 56 a–b:

Rød oc huid Byneke / ere god oc nyttelige
Vrter til Quindfolck / Thi skulle de optagis

aff dem / oc holdis i ære / de atskillie oc warm giøre / maa brugis indvaartis oc udvaartis. – Rød Byncke oc Muskate blomster / 2. eller 3. gange der aff drueket / foruermer Quindernis indvaartis Fødsels ledemoder / atskill deris ind holdne tid / vdfører den / Sammeledis den anden Fødsel / den døde Fruct / oc all indvaartis Uhmskhed ... lige saa giør hun [bynke] oc vdaartes / om mand giør Tappe / Suedebed / eller Røgbad aff hende.

Og Simon Paulli skriver i *Flora Danica* 1648, s. 170, nr. 20: *Byncke [er] fast een aff de fornemste / som tiene til Moderen / oc ere hende gafnlige. Derfor er der ocsaa somme Quinder / som bruge disse Byncker / til at uddrifue Tiderne / Efterbyrden / Lochia eller Tøyet fra Barselquinderne.*

Af et vin-, vand- eller øldekot skal drikkes ½ pægl 2 gange daglig; et fodbad deri skal ogsaa kunne provokere menses. Videre hedder det: *er oc gafnligt / den samme paa den hemmelige sted at legge / naarsomhelst den er vel søden [kogt] udi vand / oc da fremlocker den icke alleniste Tiderne / men endocsaa Pisset ...*

Dampe fra bynke, kogt i øl eller vin, renser livmoderen, staar der i Niels Michelsen Aalborg's lægebog 1633, s. 26.

Flere nyere danske haandskrifter ordinerer et øldekot paa bynke mod kvinders ufrugtbarhed.²² Paa Fyn er 1946 hørt, at en the paa tørret bynke hjælper kvinderne i deres mensesperiode.

Der kan ikke raade tvivl om, at størsteparten af middelalderens og renæssancens bynke-applikationer er rent traditionelle, idet vi genfinder dem alle hos Dioskurides. Men urtebøgernes raad er sikkert blevet fulgt i vid udstrækning, og der indføres ofte nye træk, som tyder paa, at man har gjort visse positive erfaringer. Drogens gynækologiske anvendelse kendes desuden fra andre verdensdele uden paaviselig kontakt med græsk farmaci.

Norge: Ifg. en gammel lægebog fra Ulvik fremskyndes veerne, om den kogte urt lægges

paa kvindens underliv, men virkningen er saa drastisk, at indvoldene følger med ud, hvis urten ikke fjernes straks efter fødselen²³ (sml. Tabernaemontanus. Et dekokt ordineres mod uterusblødning, en sirup af bynke stiller (*liv-*)*moderens urolighed*.²⁴ Om *buegræs* (bynke) oplyser pastor Hans Strøm 1762 fra Søndmøre:²⁵ Det er her meget brugeligt at koge dette græs og saaledes at lægge det paa barselkoners liv. Frøet eller blomsterne af denne urt koges af nogle i øl og tages ind for modersvagheder. – Et øl- eller brændevinsdekokt blev drukket for nedfalden livmoder (moreller livsyke),²⁶ et udtræk indtaget efter fødselen mod blødninger.²⁷ Straks efter kælvningen fik koen bynke at æde for at løsne mælkeaarerne.

Sverige: Fra Gotland er optegnet, at *duna* (bynke) er god for ko og kone ved kælvningen og efter fødselen (Alskog s.), og 1869 skrives: *Ørten styrker och drifwer rening hos fruntimmer, då den beredes som the*.²⁸ Maaske blev bynken i ældre tid misbrugt som abortivum – den kaldes 1848 en ond urt, syndens symbol.²⁹

Tyskland: Et dekokt af roden har staaet i høj kurs som emmenagogum og kriminelt abortivum.³⁰ Der blev dyrket *rauten* (mest *A. vulgaris*, sjældnere *A. mutellina*) i næsten alle bønderhaver; en the heraf skulle udstøde placenta, eller planten lagdes paa kvindes kønsdele *des kindes nit bald genesen mag*. Bynkens applikation var næsten udelukkende gynækologisk.³¹ – Et dekokt i kælvkoens foder løser efterbyrden (Hessen-Nassau).³²

Svejts: Et vanddekokt skal kunne fremkalde menses eller uddrive dødt foster (1909).³³

Frankrig: Har folkemedicinsk været flittigt benyttet som abortivum og emmenagogum,³⁴ – jnf. det gamle galliske navn *bricumum*, maaske til brigâ, brigo 'magt, kraft': plukket Sankt Hans dag af kysk kvinde kunne *Artemisia* stimulere den seksuelle potens (1592).³⁵

England: *A. vulgaris* hjælper til konception (1525) og bruges hyppigt af kvinder,

ind- og udvortes, mod deres særlige sygdomme (1694).³⁶

Ungarn: Et udtræk som diuretikum efter fødselen (1900).³⁷

Bosnien: Dekokt for amenorrhoe og til kvindens renselse efter nedkomsten (1894).³⁸

Rusland: Indgivet barselkvinder for at fremskynde fødselen (1813).³⁹ En stærk the paa *A. vulgaris* drikkes for at vække menses og stimulere veerne ved vanskelig fødsel (1858).⁴⁰ Et udtræk af den tørre urt til siddebad for kvinder, der lider af sygdomme i uterus og anormal menses; berømmes som lindring ved smertefuld fødsel; en tinktur af den tørrede droge for livmoderlidelser (Lillerusland); afkog indtages for ophørt menses (Livland); kan hjælpe for alle kvindesygdomme.⁴¹ En the af *A. campestris*, *Anemone patens*, *Eryngium planum* og *Pulmonaria mollissima* drikkes mod gynækologiske lidelser, specielt i ovarierne.⁴² Udtræk af bladene mod smertefuld menses, af rødderne til at uddrive placenta.⁴³

Kina, Tibet: *A. vulgaris* tilskrives en hæmostatisk og antiseptisk virkning; dekokt eller bladsaften ordineres mod bl.a. hæmoptyse, menorrhagi, udflod fra vagina, blødninger efter fødsel, til beroligelse af uterus; en tinktur drikkes for nervøitet og underlivssmerter.⁴⁴ Indgaar i lægemidler, som skal forhindre abort, standse uterusblødninger og fœtus' smertevoldende bevægelser under svangerskabet. Bynke er blandt en snes droger, der samlet skal indtages omkring mensesperioden for at sikre konceptionen.⁴⁵

Indien: *A. vulgaris* regulerer menses, tilskrives emmenagogisk og abortiv virkning.⁴⁶

Bali: Bladene stimulerer kønsdriften og vellysten under coitus.⁴⁷

Bolivia: En sirup af roden indvortes mod mensesforstyrrelser (Ayma-indianerne).⁴⁸

Argentina: Et vandinfus af bladene regulerer menses, modvirker lidelser under denne; stimulerer uterus, standser blødninger ved abort.⁴⁹

Åbrodd (*Artemisia abrotanum*), ur *Herbarius Latinus*, Paris, c.a 1486.

Åbrodd (*Artemisia abrotanum*), ur *Leonhart Fuchs, De Historia Stirpium*, c.a 1545.

Da der som nævnt hersker usikkerhed mht. identifikationen af *A. vulgaris* hos Dioskurides og den mulighed ikke kan udelukkes, at positive erfaringer gjort med andre *Artemisia*-arter efterhaanden blev overført paa vor bynke, tilføjes nedenfor til sammenligning deres gynækologiske applikationer i ældre skolemedicin og i folkemedicinen.

Blandt oldtidens hippokratikere stod *A. abrotanum* (herba, radix) i højt ry som et kraftigt afrodisiakum; plantens nærværelse var nok til at vække begær hos en attraaet person; abrotonon var navnet paa en hetære. Drogen blev indvortes brugt mod brystlidelser, hysteri og mensesbesvær, udvortes mod bl.a. metritis. Dioskurides (I, s. 60, III, s. 21, 23, 26, 127)

nævner den bl.a. for dysuri og med honning som stikpille mod suppressio mensium.

Abû Mansûr (10. aarh.), hvis *Liber fundamentorum pharmacologiae* er et vigtigt kilde-skrift saavel for arabiske læger i 11.-18. aarh. som nutidens kendskab til persisk medicin, skelner mellem en romersk, nabatæisk og indisk "malurt"; det maa altsaa have været en velkendt lægeplante. Om *afsantin* (*A. absinthium* eller maaske snarere *A. maritima*) hedder det bl.a., at den øger menses og med sin diuretiske virkning uddriver de overflødige safter af blodaaerne.⁵⁰

Ebn Naithar, en af de sidste store arabiske læger (ca. 1200) mente, at naar en kvinde satte sig over et dekocht af *A. arborescens*, løstes

hendes menses.⁵¹ Avicenna (980–1037) nævner *A. abrotanum* som emmanagogum og abortivum.⁵²

I Brunfels' urtebog 1537, s. 113 staar der, at *A. abrotanum* *bringt lust zur unkeuscheit*;⁵³ tilsvarende i Turner's *A New Herball* 1551: *some hold that herbe layde but under a mannes bolster provoketh men to the multiplyinge of there kinde*. Intet under, at Culpepper (*The Complete Herball* 1653) kalder denne plante *a gallant Mercurial plant, worthy of more esteem than it hath*. Matthiolus (ty. udg. 1600, s. 280a) skriver, at lagt under sengen eller puderne bringer den ukysk begær og fordriver alle slags spøgelser og trylleri, der hindrer en saadan lyst. Tabernaemontanus har i sin urtebog 1613, s. 17, 52: *Erwarmet und stercket die blade erkalte Mutter [uterus] und stillet das Mutterkrimmen*, – i vinudtræk: *treibet fort die verstandene Monatsblume der Weiber und reinigt die Mutter von allen unrath*.

Om *A. abrotanum* læses hos Henrik Smid (*Urtegaard* 1546, 55b), at en tinktur *renser oc læger ... Quindernes lønlige lemmers / der met thone / oc klude der udi vaadgiorde der paa lagde*.

I Danmark synes applikationerne ret hurtigt at være gaaet af brug. Om bynke og malurt skriver Anton Andersen 1885:⁵⁴ *Jeg har specielt for kvinder flere opskrifter fra forskellige egne, der modsiger hinanden, idet nogle fortæller, at afkoget af malurt i øl skal gøre kvinderne frugtbare, medens andre forsikrer, at det gør dem ufrugtbare*. – Som gynækologisk remedium kendes kun *A. vulgaris* i danske cyprianus'er.

Norge: *Den gl. lægebog fra Ulvik* ordinerer ogsaa *A. absinthium* paa kvindes mave mod livmoderens urolighed. I en retsprotokol fra 1600-t. omtales en ung pige, der fik *A. abrotanum* i den hensigt at provokere abort,⁵⁵ og et brændevinsudtræk af malurt er anvendt mod *morsyke*.⁵⁶

Finland (sv.): Malurtthe var et godt lægemiddel for barselkvinder med "mjølkværk" (smertende mammæ?).⁵⁷

Tyskland: For "blodgang" (menorragi), udeblevet eller smertfuld menses drak landbokvinder gerne et afkog af *A. absinthium* eller *abrotanum*;⁵⁸ en salve af knuste malurtblade og myrrha paa navlen aabnede den tilstoppede "monatsblume"; ved svær fødsel blev dampe fra malurtdekokt ledet mod patientens krop.⁵⁹

Flandern: En malurtbitter drukket paa fastende hjerte om morgenen hjælper for kvindesygdomme.⁶⁰

Svejts: Unge piger drak sig beruset i absinths naps for at provokere abort.⁶¹

Frankrig: Den blotte berøring med malurt faar svangre kvinder til at abortere (Dep. Vienna).⁶²

Letland: The af *A. abrotanum*, afskaaret Sankt Hans-aften fra jorden og opefter, drikkes mod fluor albus; dekokt paa *den røde art* (*A. vulgaris*?), skaaret den modsatte vej, drikkes for udeblevet menses. Udtræk af malurt indtages for chokneuroser.⁶³

Italien: Malurt er i stærke doser virksom som emmenagogum og især mod amenorrhoe hos unge piger.⁶⁴

Rusland: *A. abrotanum* indvortes mod fluor albus og amenorrhoe; *A. absinthium* ordineres af "folkelæger" i Kaukasus mod anodyn, patienten faar et dekokt af urten i 2 glas vin (1889).⁶⁵

Kina: *A. capillaris* bl.a. for dysmenorrhoe; saften af *A. japonica* som lokal applikation i vagina; frøene af *A. keiskiana* i medicin for bl.a. impotens, amenorrhoe og smerter efter nedkomst, til at standse ekstravasation og forhindre dannelse af abscesser.⁶⁶

USA: Bemærkelsesværdig er *Artemisia*-arternes hyppige anvendelse i indianernes empiriske medicin for gynækologiske lidelser.

A. californica: et infus almindelig anvendt for vaginallidelser (Californien).⁶⁷

A. canadensis: dekokt af friske eller tørrede blade drikkes af kvinder efter fødselen for at fremskynde restitutionen (Brit. Columbia).⁶⁸

A. dracunculoides: dekokt af hele planten (eller stængler og blade) til siddebad for kvinder efter nedkomsten (Thompson);⁶⁹ dekoktet drikkes 3 gange daglig eller bruges som badevand for kønssygdomme; indtages som tonikum efter nedkomsten (dosis: ½ kop 1 gang daglig i en uge) (Nevada);⁷⁰ vandudtræk af rødderne og/eller blade og stilke indvortes mod saavel amenorrhoe som ekscessiv menses (Chippewa-ind.).⁷¹

A. frigida: et dekokt af *wia-ta-pezhibuta* 'kvinders medicin' til siddebad eller drik mod uregelmæssig menses (Dakota. Omaha-Poncha, Winnebago, Pawnee).⁷²

A. gnaphaloides: meget almindelig anvendt til at regulere menses, mest som varm the paa friske eller tørre blade. Naar unge piger har naaet en vis alder, tilberedes dem et dampbad med planten. Efter nedkomsten indgives dekokt paa rødderne eller hele urten som tonikum (vekslende dosis og varighed, fra 2–3 kopfulde daglig til en maaned eller mere) (Nevada).⁷³

A. mexicana: almindelig som indvortes emmenagogum (sydl. Californien, Mexico).⁷⁴

A. tridentata: et udtræk drikkes for at standse blødning og smerter efter fødselen (Navajo).⁷⁵

Bolivia: *A. absinthium* (herba) mod mensesforstyrrelser (Ayma-indianere).⁷⁶

Udover oldtidens *jomfruurt*, *matricaria*, *mater herbarum* kendes en del nyere folkelige *Artemisia*-navne, der hentyder til gynækologisk eller afrodisiakisk anvendelse. Relationen er dog undertiden usikker, idet nogle navne kan skyldes mytiske associationer (Moder Jord, Moder Maria) eller blomstringstiden:

Ty.:⁷⁷

Mutterkraut (1519ff. til *A. vulgaris*; med *mutterkraut* benævnes sine steder enhver plante, som menes at drive menses, stimulere livmoderens funktioner eller virke beroligende.

Frauenwermut, *weiberkraut* (1793)

liebeskrautwurz (1890)

alte frogge [alte frau]; *A. abrotanum*
weiberlist

Engl. og Amerika:⁷⁸

motherwort til *A. vulgaris* (ca. 1440ff.)

boy's love; *A. abrotanum*

lad's love; *A. abrotanum*

old man; *A. abrotanum*

old woman; *A. abrotanum*

maiden's ruin; *A. abrotanum*

motherwort (*maderwort*) til *A. absinthium*

Ital.:⁷⁹

matrona

Da.:⁸⁰

stata(r)t til *A. abrotanum* (Bornh., Roskildeegn); hentyder til erectio penis, jnf. ty. *standhart* o.l. til *Orchis*.

A. vulgaris har som folkelig lægeplante næsten udelukkende tjent gynækologien (menses, konception, fødsel – som emmenagogum, spasmodikum, styptikum, afrodisiakum, abortivum) og applikationerne for kvindesygdomme holdt sig praktisk taget uændret fra antiken til nutiden, hvor den forsvandt fra den allopatiske medicin. Selvom den stærkt lugtende planteslægt fra først af blev tillagt apotropæiske kræfter og oldtidens læger simpelthen kan have føjet gynækologiske virkninger til *Artemisia*-arternes mange andre, turde enkelte reelle resultater dog have bidraget til at befæste drogernes ry. Dr. Wassily Demitsch skrev 1889⁸¹ om *A. vulgaris*: *Wie die geburthülfflich-gynäkologische Wirkung der Pflanze ... zu Stande kommt, ist bis jetzt schwer zu sagen. Sie zu bestreiten haben wir aber keine Recht.* Og Heinrich Marzell 1938:⁸² Selvom ogsaa bynken nu er forladt som gynækologisk middel og farmakologisk overhovedet ikke længere paaagtes, saa ligger dog maaske et korn sandhed i denne gamle anvendelse.

A. absinthium indeholder i alle organer æterisk olie med thujon (11,5–24,5 %) og fellandren som vigtigste farmakologiske bestanddele.

Begge har abortive virkninger, thujon findes i andre af folkemedicinens velkendte abortivdroger saasom thuja, sevenbom, rejnfan, salvie.⁸³ Alligevel nævnes malurten sjældent i gynækologiske midler. Den æteriske olie i *A. vulgaris* indeholder mest cinerol og kun en ubetydelighed thujon; drogen er altsaa ikke saa giftig som ol. absinth. Bekræftede tilfælde af abort som følge af malurt og bynke er ikke kendt; i Frankrig tilskrives malurtsnaps en abortiv virkning.⁸⁴ Den stypiske virkning kan skyldes et indhold af garvestof.

I dyreforsøg (rotter) virkede cinerol først centralt ophidsende, gav hurtigere og dybere aandedrag og klonisk krampe, siden blev aandedrættet lammet og døden indtraadte, men til det sidste iagttoges en øget reflekspirrelighed.⁸⁵ Santonin, en af de mest effektive anthelmintika, er paavist (0,25–3 %) i *A. maritima* og *A. mexicana*, men den farmakologiske undersøgelse af *Artemisia*-gruppens indholdsstoffer er iøvrigt langtfra afsluttet.

Leclerc anbefaler 1935⁸⁶ *A. vulgaris* for ammenorree, hos Madaus 1938⁸⁷ er ammenorree og epilepsi de vigtigste indikationer. Homøopatiens forskriver en essens af roden især mod epilepsi, hysteri og uregelmæssig menses.⁸⁸

KILDEHENVISNINGER OG NOTER

- 1 Wieger, L., 1927, *A history of the religious beliefs and philosophical opinions in China from the beginning to the present time*, Hsien Hsien, s. 287; Ross, J., 1909, *Original religion of China*, Edinburgh & London, s. 202.
- 2 *Folk-Lore* 55, 1944, s. 22ff.
- 3 *Proceedings and Transactions of the Nova Scotian Inst. of Science* 13, 1912, pt. 2, XXVIIIff.
- 4 *Fleckeisens Jahrb.* 16. suppl. bd., 1888, s. 784; giftelystne kvinder bar bynke paa sig:

Malört (Artemisia absinthium), ur Franz Euguen Köhler's Medizinal-Pflanzen in naturgetreuben Abbildungen mit kurz erläuterendem Texte, 1883–1914.

- Handwörterbuch des deutschen Aberglauben I, 1927/28, s. 1007f. (Posen).*
- 5 Cockayne, 1864–66, *Leechdoms, Wortcunning and Starcraft of Early England*, London, s. 169.
  - 6 Suhonen, Pentti, 1936, *Suomalaiset kasvinnimet*, Helsingfors, s. 53.
  - 7 Tang Kristensen, E., 1891, *Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv I*, Kolding, s. 43.
  - 8 Hewe, Nils, 1952, *Läkeväxter*, Stockholm, s. 120.
  - 9 Dierbach, Joh. Heinr., 1833, *Flora mythologica*, Frankfurt am Main, s. 179.
  - 10 Fraas, C., 1845, *Synopsis plantarum florae classicae*, München, s. 206.
  - 11 Campbell Thompson, R., 1949, *A dictionary of Assyrian botany*, London, s. 359, 361f.
  - 12 Ed. Pfeiffer 1863 > Ploss, H., 1902, *Das Weib in der Natur- und Völkerkunde II*, Leipzig, s. 396; *Wiener Akad. Sitz. Bericht* 71, ÅR, s. 536.

- 13 Sml. *Circa instans*, 1497, Strassburg, s. 189 va, cap. 24.
- 14 Jnf. Fuchs, Leonh., 1938 [1543], *New-Kreüterbuchlein*, Basell, s. 19: *dise gesotten ... eröffnen die verschlossene muter*.
- 15 Schröder, Joh., 1693, *Trefflich. Med.-Chym. Apotheke*, Nürnberg, s. 881.
- 16 *Coleri oeconomia*, 1683, ed. Samuel Stehn, Stockholm, s. 271.
- 17 Gockel, Eberh., 1717, *Tractatus Polyhist. Magico-Medicus Curiosus*, Frankfurt & Leipzig, s. 99; Most, G. F., 1842, *Die Sympathetischen Mittel und Curmethoden*, Rostock, s. 161; Montanus [Zuccalmaglio, Vincenz von], 1854–58, *Die deutschen Volksfeste*, Iserlohn, s. 141; Lammert, G., 1869, *Volksmedizin und medizin. Aberglaube in Bayern*, Würzburg, s. 147.
- 18 Klemming, S., 1883–86, *Läke- och Örteböcker från Sveriges Medeltid*, Stockholm, s. 84, 237, 256, 289f., 385f.
- 19 Larsen, Henning, 1931, *An old Icelandic medicinal miscellany*, Oslo, s. 115; *Kgl. da. Vidensk. Selsk. skr.* 6. rk., hist. & filosof. afd. VI, 1907, 4, s. 378, jnf. s. 324.; Hesselman, Bengt, 1935, *Från Marathon till Långheden*, Stockholm, s. 182f.
- 20 Harpestræng, Henrik, 1908–20, *Gamle danske urtebøger, stenbøger og kogebøger*, ed. Mar. Kristensen, København, s. 11, jnf. s. 107 (*Ny kgl. Saml.* 66. 8°), s. 247 (*Ny kgl. Saml.* 314 B. 4°), *Thottske Saml.* 710. 4°, 1614.
- 21 Harpestræng, Henrik, 1936, *Liber herbarum*, ed. Paul Hauberg, København, s. 89.
- 22 Tang Kristensen, E., 1922, *Gamle Raad for Sygdomme hos Mennesket*, Viborg, s. 208.
- 23 Reichborn-Kjennerud, I., 1930, *Den gamle urtegård*, Sarpsborg, s. 11.
- 24 Reichborn-Kjennerud, I., 1922, *Våre folkemedicinske lægeurter*, Christiania, s. 94.
- 25 Strøm, Hans, 1762, *Physisk og oekonomisk Beskriv. over Fogderiet Søndmør* I, Sorøe, s. 73, jnf. Quisling, N. A., 1918, *Overtroiske kure og folkemedicin i Norge*, Christiania, s. 51f.
- 26 Krogh, J. A., 1813, *Efterretninger om provstiet Nordfjord*, Bergen, s. 254.
- 27 Reichborn-Kjennerud, I., 1933, *Vår gamle trolldomsmedisin* II, Oslo, s. 75 (Trondenes).
- 28 Roselli, C., 1869, *Svensk Örtbok*, Stockholm, s. 21 – meddelt af arkivarie Sten-Bertil Vide, Landsmålsarkivet i Lund.
- 29 *Runa* 7, 1848, s. 35.
- 30 Buck, M. R., 1865, *Medicinischer Volksglauben und Volksaberglauben aus Schwaben*, Ravensburg, s. 33f.; *Vierteljahrschr. für gerichtl. Medizin* N. F. I, 1864, s. 315 (Schleswig); Zahler, Hans, 1898, *Die Krankheit im Volksglauben des Simmenthals*, Bern, s. 64; Schulz, Hugo, 1921, *Vorlesungen über Wirkung und Anwendung der deutsch. Arzneipflanzen*, Leipzig, s. 291.
- 31 Höfler, M., 1893, *Volksmedizin und Aberglaube in Oberbayerns Gegenwart und Vergangenheit*, München, s. 104f., jnf. Waringa, N. J., 1952, *Fryske plantlore*, Ljouwert, s. 11f.: blev anv. til at uddrive placenta (Friesl.).
- 32 Heidt, Karl, 1942, *Gegenwärtige Kenntnis und Anwendung einheimischer Heilpflanzen in der Volksmedizin*, (Bericht der Oberhessischen Gesellschaft für Natur- und Heilkunde, bd. 20/22), Giessen, s. 30.
- 33 *Jahresbericht d. Geogr.-Ethnogr. Gesellsch. in Zürich pro 1908–09*, 1909, s. 108.
- 34 Guilliot, R. Ch., 1947, *Plantes medicinales*, Paris, s. 25.
- 35 *Archiv für Geschichte d. Medizin* 5, 1911, s. 245.
- 36 Grigson, Geoffrey, 1955, *The Englishman's Flora*, London, s. 384.
- 37 Temesváry, Rud., 1900, *Volksbräuche und Aberglaube in der Geburtshilfe und der Pflege der Neugeborenen in Ungarn*, Leipzig & Grieben, s. 94.
- 38 *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegowina* 2, 1894, s. 433.
- 39 Richter, W. M., 1813, *Geschichte d. Medizin in Russland* I, Moskva, s. 134.
- 40 Krebel, Rud., 1858, *Volksmedizin und Volksmittel verschiedener Völkerstämme Russlands*, Leipzig, s. 134f., jnf. Ploss [note 13] I, s. 312.

- 41 *Historische Studien aus d. Pharmakolog. Inst. d. Kaiserl. Univ. Dorpat* 1, 1889, s. 181f. (m. litt. henv.).
- 42 Ossadcha-Janata, Natalia, 1952, *Herbs used in Ukrainian Folk Medicine*, New York, s. 75.
- 43 Müller-Dietz, Heinz & Rintelen, Kurt, 1960, *Arzneipflanzen in der Sowjetunion* I, Berlin, s. 91.
- 44 Stuart, G. A., 1911, *Chinese materia medica. Vegetable Kingdom*, Shanghai, s. 52f.; Hübotter, Franz, 1957, *Chinesisch-Tibetische Pharmakologie und Rezeptur*, Ulm, s. 35.
- 45 Mosig, Alfred & Schramm, Gottfr., 1955, *Der Arzneipflanzen und Drogenschatz Chinas*, Berlin, s. 31, 155f., 157, 164, 159, 162, 173f., 175.
- 46 Kirtikar, K. R., 1918, *Indian medicinal plants*, Bahadurganj, s. 699f.; Chopra, R. N. & Chopra, I. C., 1955, *A review of work on Indian medicinal plants*, New Delhi, s. III.
- 47 Ploss, H., 1897, *Das Weib in d. Natur- und Völkerkunde* I, Leipzig, s. 400.
- 48 *Webbia* 14, 1959, nr. 1, s. 86.
- 49 Saggese, Domingo, 1959, *Yerbas medicinales Argentinas*, Rosario, s. 32f.
- 50 *Historische* [note 41] 3, 1893, s. 146.
- 51 Lewin, L., 1922, *Die Fruchtabtreibung durch Gifte und andere Mittel*, Berlin, s. 216.
- 52 Avicenna, 1608, *Arabum medicorum principis canon medicus*, Venetiis > *Historische* [note 41] 2, 1890, s. 17.
- 53 Sml. *Handwörterbuch des deutschen Abergl.* 2, 1929–30, s. 527f.
- 54 Andersen, Anton, 1885, *Fra Planternes Verden*, København, s. 191.
- 55 Reichborn-Kjennerud, *Lægeurter* [note 24], s. 95.
- 56 Quisling [note 26], s. 52 (Listerl.).
- 57 *Finlands svenska folkdiktning* VII. *Folketro och Trolldom* 5. *Magisk folkmedicin*, 1927, Helsingfors, s. 498.
- 58 Ploss [note 48] II, s. 396 (Pfalz); Hovorka, O. von & Kronfeld, A., 1909, *Vergleichende Volksmedizin* II, Stuttgart, s. 617 (Westböhmen); Heidt [note 32], s. 96 (Hessen-Nassau).
- 59 Hovorka & Kronfeld [note 58], s. 568 (Nordböhmen).
- 60 Cock, A. de, 1894, *Volksgeneeskunde in Vlaanderen*, Gent, s. 226.
- 61 Marzell, Heinrich, 1938, *Geschichte und Volkskunde d. deutsch. Heilpflanzen*, Stuttgart, s. 280.
- 62 Rolland, E., 1908, *Flore populaire* 7, Paris, s. 69.
- 63 *Historische* [note 41] 4, 1894, s. 232, jnf. s. 235.
- 64 Inverni Boccaccio, Carlo, 1933, *Piante medicinali*, Bologna, s. 38.
- 65 *Historische* [note 41], s. 178f.
- 66 Stuart [note 45], s. 51.
- 67 Romero, John Bruno, 1954, *The botanical lore of the Californian Indians*, New York, s. 14.
- 68 *45th annual rep. of the Bureau of American Ethnology*, 1930, s. 470.
- 69 *Ibid.*, s. 464.
- 70 Train, Percy, Henrichs, James R. & Archer, W. Andrew, 1957, *Medicinal uses of plants by Indian tribes of Nevada*, Beltsville, s. 25.
- 71 *44th ann. rep. Bur. of Amer. Ethnology* 1926–27, 1928, s. 356f., blade og blomster tygges og anv. som styptisk omslag.
- 72 *33th ann. rep. Bur. of Amer. Ethnology* 1911–12, 1919, s. 134; Stone, Eric, 1932, *Medicine among the American Indians*, New York, s. 72.
- 73 Train & Archer [note 70], s. 26f.; ogsaa the af *A. tridendata* er meget anv. efter fødsel: *ibid.*, s. 29; *A. spinescens* regnes for blodstillende: *ibid.*, s. 28.
- 74 Vestal, Paul A. & Schultes, Rich. Evans, 1939, *The economic botany of the Kiowa Indians*, Cambridge, s. 57; Hockering, G. M., 1955, *A dictionary of terms in pharmacognosy*, Springfield, s. 19.
- 75 Wyman, Leland C. & Harris, Stuart K., 1941, *Navajo Indian medical ethnobotany*, Albuquerque, s. 62, 82.
- 76 *Webbia* XV, 1959, nr. 1, s. 86.
- 77 Marzell, H., 1939, *Wörterbuch d. deutschen Pflanzennamen* I, Leipzig, s. 419, 438; Pieper, Rich., 1897, *Volksbotanik*, Gumbinnen, s. 349.
- 78 Britten, J. & Holland, Rob., 1886, *A dictionary of English plant-names*, London, s. 344; *Journal*

- of American Folklore* 5, 1892, s. 99; Coats, Alice M., 1956, *Flowers and their histories*, London, s. 278; Jacobs, Marion Lee & Burlage, Henry M., 1958, *Index of plants of North Carolina*, Chapel Hill, s. 44f.
- 79 Penzig, O., 1924, *Flora popolare italiana* I, Genova, s. 51.
- 80 Lange, Johan, 1959, *Ordbog over Danmarks Plantenavne* I, København, s. 132, jnf. s. 557f., *Danske Studier*, 1956, s. 62f.
- 81 *Historische* [note 41], s. 183.
- 82 Marzell [note 61], s. 287.
- 83 Gessner, Otto, 1953, *Die Gift- und Arzneipflanzen von Mitteleuropa*, Heidelberg, s. 347f., 374f., 380f., 383f.
- 84 Lewin [note 51], s. 375.
- 85 *Quarterly Journal of Pharmacy* 13, 1940, s. 130ff.
- 86 Leclerc, H., 1935, *Précis de Phytothérapie*, Paris, s. 197.
- 87 Madaus, G., 1938, *Lehrbuch d. biolog. Heilmittel* I, Leipzig, s. 597.
- 88 *Hippokrates*, 1937, s. 198.